

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Валентин
ЧЕМЕРИС

**ТРАГЕДІЯ
ГЕТЬМАНА
МАЗЕПИ**

Роман-есе

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2015

Пролог

ЛОВЕЛАС? КОЗАЦЬКИЙ ДОНЖУАН? АЛЕ КОЛИСЬ ВІН СТАНЕ В ПРИГОДІ БАТЬКІВЩИНІ

Це він, гетьман Іван Мазепа на сьомому десятку бурхливо прожитих літ так писав Мотрі Кочубей, дівиці шістнадцяти літ віку:

«Щасливії мої письма, що в рученьках твоїх бувають, нежелі мої бідні очі, що тебе не оглядають».

Що говорити — умів гетьман ввернути. Чи таким уже був велелюбним, чи вдався романтиком та ще й поетом на додачу (а вони, поети, всі не від світу цього), перед яким не могла встояти будь-яка представниця прекрасної половини роду людського — гм-гм...

Це їй, Мотрі Кочубей, сивий гетьман, як закоханий юнак, записочки передавав, а в них таке писав, таке, що в Мотрі посилено билося серденько і голова кругом ішла. І наче про неї через віки напише Поет¹: «Білолиця, кароока і станом висока / У жупані; кругом пані, і спереду й збоку».

Гм... Вона й була, незважаючи на юний вік, а, може, дякуючи йому, і справді зваблива. І спереду, і збоку, і...

І з усіх боків, як не глянь. Ще процитуємо Поета, який хоч і не жив у ті часи, а наче про неї писав: «А глянь лиш гарно кругом себе, — і раю кращого не треба».

Бо в тому раю був він (можливо, тому рай був, що в ньому був він), сивий гетьман...

Це їй він клявся:

«Моя кохана Мотренька, ти моя остання любов, але перша справжня».

¹ Т. Г. Шевченко.

І Мотренька вже танула, як паморозь на весняному сонечку.

Ловелас (загляньмо до тлумачного словника рідної мови) — спокусник, зальотник, баламут, який тільки те й робить, що ловеласничає, себто упадає за ким-небудь (за ким — не має значення, аби предмет той був у спідниці).

А на ловця, як відомо, і звір біжить. А ловецьку сурму йому, зальотнику, заміняє мова його — зваблива і... цнотлива.

От він і займається ловитвою — зальотник-залицяльник, джигун, лабузник, що тільки те й робить, що лицяється-женихається; спокусник звабно-звабливий, перелесник солодкоголосий, баламут, що все туманить...

Чи був він ловеласом, що його так прозвано, особливо в Європі тих і пізніших часів? У різних джерелах говориться про буцімто велику кількість коханок гетьмана, в більшості своїй це були, запевняють джерела, яким можна вірити й не вірити, — заміжні дами. (А якщо це так, у гетьмана, можливо, були й позашлюбні діти, тільки носили вони інші прізвища, тож і залишилися для історії невідомими.)

Часто ще пишуть: гетьман спокусив юну Мотрю. Пишуть, забуваючи (чи вдаючи, що не знають головного): гетьман домагався руки дівчини, яка відповіла йому взаємністю, — то який же тут блуд.

Вона багнула вийти за нього заміж. Кажуть, зрозуміти це не важко: Іван Степанович був для неї уособленням мудрості, шанованою всіма людиною... Хоча для дівчат та для любові цього явно замало. Правда, гетьман міг зачарувати будь-кого своїми речами, розумом, своєю освіченістю — але й цього мало для виникнення любові. То що було головним для Мотрі, коли вона закохалася в немолодого вже гетьмана, та ще й свого хрещеного?

Гетьман І. Мазепа овдовів року 1702-го. На вдівстві невеселому побув два роки, а тоді...

А тоді раптом і посватався до молодшої доньки генерального судді і свого давнього приятеля, ба навіть кума, Василя Леонтійовича Кочубея... Так, так, до неї, до Мотрі шістнадцяти літ, яка ще тільки-но, як троянда, почала розквітати з пуп'янка. Звідтоді і на все життя, що в гетьмана ще лишалося, вона стала для нього Мотрононькою.

Гм... Вона й до кінця життя була для нього такою — Мотрононькою, чорнобровою вродливицею, наче й не від світу цього, земна і в той же час неземна, богиня і просто... Просто дівчина. Файна, як десь в Україні кажуть.

Була тією, про яку Олександр Пушкін писав, що

...в Полтаве нет
Красавицы, Марии равной.
Она свежа, как вешний цвет,
Взлелеянный в тени дубравной.
Как тополь киевских высот,
Она стройна. Ее движенья
То лебедя пустынных вод
Напоминают плавный ход,
То лани быстрые стремленья.
Как пена, грудь ее бела,
Вокруг высокого чела,
Как тучи, локоны чернеют.
Звездой блестят ее глаза;
Ее уста, как роза, рдеют¹.

А щодо Мазепи, то він у Пушкіна «стар. / Он удручен годами, / Войной, заботами, трудами; / Но чувства в нем кипят, и вновь / Мазепа ведает любовь...»

Іван Степанович не ловелас, як і досі про нього розпускають чутки, Іван Степанович офіційно попросив руки

¹ Про ту «грешную деву», якій у Полтаві, за словами Пушкіна, буцімто немає рівних... При всій повазі й навіть любові до Мотрони Кочубей автор мусить не погодитись з Олександром Сергійовичем: Полтава здавна славилась красунями. І тоді, і тепер. Бо найкращі дівчата в Україні — полтавки. Такий це незвичний край! І це кажу вам я, полтавець з діда-прадіда.

Мотрі у її батьків, але йому було рішуче й безповоротно відмовлено.

На тій підставі, що шлюб між хрещеним батьком, яким для Мотрі був Мазепа, і хрещеницею немислимий — за церковними законами. Це так, немислимий. За церковними законами, але Мазепа міг би дістати дозвіл у Церкви, якби була згода батьків його коханої.

Міг би, адже були випадки в історії, коли для високопоставлених осіб робилися Церквою винятки, міг би, але...

Але не став домагатися того винятку для себе — батьки Мотрі були рішуче проти, і тут уже й Церква була б безсилою. Цьому причин багато, але головна, як гадають історики, — жіночі ревності. Буцімто, Мазепа — було таке чи не було, хто тепер достеменно скаже? — чи не в молодості упадав за матір'ю Мотрі, тоді ще незаміжньою дівчиною, дочкою козацького полковника Любою, але... Але вона віддала перевагу іншому — потомку кримського бея, який приїхав в Україну в XVI столітті, Василеві Кочубею.

Ніколи не думала, що так схибить і попаде пальцем у небо — з юних літ ніхто не міг обхітрувати її, така вдалася, а тут... За якогось напівтатарина-напівукраїнця побігла, спокусилась, що він — бей, думала, ледь чи не на трон її возведе — дурепа!

Таких — у кого в роду один турок чи татарин, а другий — українець — називали тумою. Козак-тума. Звідси й пішло: любов, як тума, хоч кого зведе з ума. І її, мабуть, звів з глузду цей татарський чи турецький нащадок Кочубей — проміняла на нього здуру Мазепу! Та що тепер... Минулого не вернеш. Як кажуть, що з воза впало, те пропало...

І Люба — а вона була гордо-пихатою — все життя не могла пробачити собі, що дала маху і вибрала не того. А тому, запевняють, і зривала злість на чоловікові, хоч він у цій історії був ні при чім. Чи не тому Люба принижувала дочку — особливо в присутності батька, називаючи Мотрю

«блудницею» та «гетьманською наложницею»... Хоч такою дочка її ніколи не була. Це знала й сама мати, але треба ж було на комусь зігнати злість за свою промашку в молодості — була б вона, коли б не промахнулася, нині гетьманшею, а так... Всього лише суддиха. Чортзна-що!¹

І ще дослідники відзначають: історія останньої любові Мазепи і юної Мотрі значно зворушливіша і цнотливіша за ту, що описана в Пушкіна (у нього Мотря чомусь виступає під ім'ям Марії). А все тому, що гетьман мав Божий дар зачаровувати і завжди — при потребі — цим даром користувався. І це не тільки визнають — додають історики, а й ставлять йому в провину вороги — а їх у Мазепи було чимало! Та й нині ще предосить! Навіть в Україні, не кажучи про Росію. І все ж сліди його шарму можна простежити і в нас, і в Європі на протязі не одного століття. Так чи інак, а під його зачарування потрапляли не лише жінки, а й навіть такі мужі, як Вольтер, Байрон, той самий Пушкін, Чайковський. Та й не треба забувати, що за Мазепи Україна нарешті хоч на якийсь час зігхнула спокійно, адже Іван Степанович втілював у життя досить розумну економічну політику. І що дивно — не повірите — не крав. А ось десятки збудованих Мазепою храмів та церков стоять і нині, — але жодної резиденції чи замиської вілли. Іноземці захоплено писали: Мазепа підтримував розвиток наук, відновив Київську академію і збагатив — за власний кошт — її бібліотеку рідкісними творами, він побудував стільки святинь, а його... Його щороку проклинають у першу неділю Великого посту... Мазепа — освічена і гуманна людина, удатний полководець і провідник вільного народу... Так писали європейці.

¹ Існує й інша, архіоригінальна (хоча в принципі й життєва, адже в житті все трапляється) точка зору: Мотря була... дочкою Мазепи, бо за її матір'ю він — був гріх — упадав у молодості. А відтак... Ні, ні, не будемо далі фантазувати. Але це мовби пояснює, чому Любов Кочубей була так рішуче налаштована проти шлюбу гетьмана з її дочкою...